

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-27>

Рудаченко О. О.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри*

підприємництва та бізнес-адміністрування

Харківського національного університету міського господарства

імені О.М. Бекетова

Клебанова Т. С.

доктор економічних наук,

професор кафедри економічної кібернетики

Харківського національного економічного університету

імені Семена Кузнеця

Rudachenko Olga

PhD, Senior Lecture

of the Department of Entrepreneurship and Business Administration

of O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Klebanova Tamara

Prof., D.Sc. in Economics

Professor of the Department of Economic Cybernetics

of Kharkiv National University of Economics named after S. Kuznets

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «соціальна напруженість», надано власне визначення. Доведено необхідність комплексного вирішення проблем підвищення якості життя населення та зниження соціальної напруженості. Дослідження явища соціальної напруженості та розроблення механізмів її регулювання є досить актуальними, тому що вона включає все різноманіття виникаючих у суспільстві протиріч. Її значущість зумовлена тим, що вона характеризує внутрішній стан і взаємовідносини індивідів, соціальних груп, специфіку їх ставлення до діяльності органів влади, особливо в періоди трансформаційних змін суспільства. Обґрунтовано, що специфічні умови розвитку економіки України сьогодні вимагають нового інструментарію дослідження соціальної напруженості. Це є можливим за використання сучасних засобів економіко-математичного моделювання, які дають можливість не тільки оцінити рівень соціальної напруженості, передбачити динаміку зміни, але й вжити своєчасних превентивних заходів щодо її зниження.

Ключові слова: соціальна напруженість, дестабілізація, трансформаційні зміни, реформування.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні з особливою гостротою постає проблема забезпечення соціальної стабільності як основи національної безпеки й сталого розвитку сучасного суспільства. Основою забезпечення стабільності є підвищення якості життя та зниження соціальної напруженості (СН) як одного з його елементів. Необхідність комплексного вирішення проблем підвищення якості життя населення та зниження соціальної напруженості обумовлена взаємозв'язком цих показників, адже підвищення якості життя населення сприяє соціальній стабільності, зменшення соціальної напруженості

й ненапружений спокійний безпечний стан суспільства сприяють збільшенню якості життя.

Економічні, політичні й державні структури потребують довіри для забезпечення стабільності свого існування. У сучасній економіці роль співробітництва та інновацій постійно зростає, тому слід приділяти більше уваги стосункам, які складаються між людьми в колективі, а також ступеню довіри людей суспільним інститутам. Готовність людей слідувати правилам, встановленим суспільством, і співпрацювати один з одним є одним з істотних факторів досягнення мети.

У зв'язку з цим вивчення соціальної напруженості є актуальним, оскільки вона відображає суб'єктивне сприйняття об'єктивних явищ у всіх сферах діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в аналіз сучасних підходів до визначення соціальної напруженості здійснили провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема О. Андренко, Т. Гоббс, В. Головенько, Л. Гур'янова, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, А. Мюррей, Р. Дарендорф, М. Кизим, Т. Клебанова, Л. Козер, Т. Парсонс, Р. Сельє. Однак поза їхньою увагою залишаються питання розгляду соціальної напруженості як протистояння між потребами соціуму в стабільності та реформуванні, що призводить до зниження показників соціально-економічного розвитку.

Метою статті є аналіз наявних сучасних підходів до вибору й обґрунтування методологічних прийомів дослідження соціальної напруженості, що дають змогу своєчасно визначити можливість її зміни, яка приводить до уповільнення темпів економічного зростання країни.

Результати дослідження. Сьогодні соціальна напруженість є повсюдним явищем, характерним як для кожного регіону, так і для країни загалом. Її прояв може змінюватися від країни до країни, але тією чи іншою мірою наслідки соціальної напруженості проявляються у внутрішніх та зовнішніх відносинах.

Дослідження явища соціальної напруженості та розроблення механізмів її регулювання є досить актуальними, тому що вона включає все різноманіття виникаючих у суспільстві протиріч. Її значущість зумовлена тим, що вона характеризує внутрішній стан і взаємовідносини індивідів, соціальних груп, специфіку їх ставлення до діяльності органів влади, особливо в періоди трансформаційних змін суспільства.

Соціологічні концепції щодо соціальних напружень є різноманітними та суперечливими. Є близько десятка визначень поняття «соціальна напруженість» у літературі, і здебільшого цей термін пов'язується із соціальною дезінтеграцією, девіацією, аномією, втратою соціальної ідентичності, фрустрацією основних потреб особистості (групи,

спільності). Іноземні та вітчизняні дослідники різняться у своїх підходах до розгляду соціальної напруженості. Зарубіжні фахівці більше уваги приділяють психологічному аспекту соціальної напруженості, природа напруги пояснюється «неправильною» психічною поведінкою індивідів, а термін «соціальна напруженість» використовується для характеристики специфічної соціальної ситуації.

Аналіз літературних джерел [2; 6; 7] показав, що СН може вивчатися на рівні таких соціальних суб'єктів:

- суспільство, окремі регіони (макрорівень);
- організації, соціальні групи (мезорівень);
- особистість (мікрорівень).

Як свідчить вивчення наукових джерел, дослідженням соціальної напруженості на макрорівні здебільшого займаються філософія, соціологія, політологія, економіка, теорія державного управління, теорія соціальних конфліктів, соціальна психологія та політична психологія [2; 6; 7]. Аналіз соціальної напруженості на мезорівні здійснюють соціологія, соціальна психологія, теорія організацій, організаційна психологія [2; 6; 7]. Вивчення соціальної напруженості на мікрорівні здійснюється психологією, насамперед загальною психологією, психологією стресу, психологією агресивності, психологією поведінки в надзвичайних та екстремальних ситуаціях [2; 6; 7]. При цьому привертає до себе увагу той факт, що дослідження соціальної напруженості, які стосуються макрорівня та мікрорівня, значно переважають дослідження, які стосуються аналізу виявів соціальної напруженості на мезорівні, до того ж вони здебільшого представлені лише розробками у сфері соціології. Однак, як свідчить довід, роль країни у вирішенні актуальних соціально-економічних та соціально-психологічних завдань як суспільства загалом, так і кожної особистості зокрема зростає, особливо в умовах сучасної соціально-економічної кризи.

В табл. 1 більш детально представлено трактування поняття соціальної напруженості в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців.

Наведений аналіз визначень поняття соціальної напруженості дає змогу стверджувати, що остаточного твердження

Таблиця 1

Визначення поняття «соціальна напруженість»

Автор	Визначення
В. Рукавишников	Особливий стан суспільного життя, що характеризується загостренням внутрішніх протиріч об'єктивного й суб'єктивного характеру.
В. Пирогов	Специфічний стан суспільних відносин, що заснований на незадоволених потребах індивідів і характеризує нестабільність соціальної системи.
А. Зайцев	Відображення стану незадоволеності індивідів наявним політичним і соціальним становищем.
Е. Степанов, В. Аксентьев, Ю. Головін, П. Куковков	Небезпечне соціальне розшарування, ослаблення солідарності взаємодіючих у соціальному просторі груп та індивідів, загострення абсолютної та відносної депривації.
О. Луговська	Незадоволені потреби, а також їх несвоєчасне або неадекватне, а іноді й перше, й друге задоволення.
М. Слюсаревський	Певний психічний стан суспільства (групи, спільноти), що зумовлений об'єктивними чинниками (зниження рівня споживання, падіння виробництва, загострення міжетнічних суперечностей, притік мігрантів) та проявляється в індивідуальній та груповій поведінці (злочинність, аборти, акції протесту тощо).
Ю. Плюсін	Дисфункція суспільної свідомості внаслідок порушення діяльності ключових соціальних інститутів (економічних, політичних, ідеологічних).
С. Соловійов	Негативне ставлення більшості спільноти до актуальних явищ і процесів, наявність з її боку конкретних практичних дій, які здатні привести до деструктивних змін у суспільстві.
Д. Котів	Явище соціальної тривожності, що є масовими соціальними настроями, що виражаються в неприємному емоційному стані, пов'язаному з відчуттями напруги, очікуванні неблагополучного розвитку подій. Соціальна тривожність свідчить про небезпечний стан суспільства, зумовлений усвідомленням соціальних протиріч.
В. Локосов	Протиріччя між місцевою владою та населенням, які стають одним із головних ризиків для внутрішньополітичної сфери.

Джерело: складено на основі [1; 5; 7-9]

сьогодні не існує. Одні науковці вважають, що явище соціальної напруженості виникає у зв'язку з особистісними протиріччями індивідів (на рівні суспільства), інші – у зв'язку з конфліктами, що з'явилися на рівні соціальних груп, організацій та підприємств.

Низка авторів вважає, що соціальна напруженість виникає як на рівні суспільства, так і на рівні соціальних груп, що викликані у зв'язку з протистоянням потреб у стабільності та реформуванні. Стабільність вимагає прийняття правил та ідеалів народом, а реформування – адаптації до нових умов. В такому разі напруженість пов'язана з колективним бажанням у зростанні добробуту. Розвиток можна розуміти як руйнування старого й створення нового.

Подібні трансформаційні зміни особливо актуальні для України, де постійне впровадження нових реформ у будь-яку сферу викликає соціальне напруження у населення. Це пов'язане з низкою обставин. Так, наприклад, нова медична реформа передбачає, що найважливішим показником розвитку інфраструктури в системі надання медичної допомоги є рівень забезпеченості населення лікарняними ліжками. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України встановлюється норматив забезпечення стаціонарними лікарняними ліжками у розрахунку не більше 60 ліжок на 10 тисяч населення [3], що значно перевищує реальний показник по країні.

Серйозними проблемами у сфері зайнятості в Україні залишаються незадовільні умови праці, у яких в Україні працює понад 1 млн. працівників. Кількість працівників, зайнятих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, становить дуже високу частку серед усіх працюючих (у добувній промисловості вона складає 71,3%; на виробництві продуктів нафтопереробки та коксу – 59,0%; на виробництві готових металевих виробів, окрім машин і устаткування, – 52,8%; хімічних речовин і продукції – 41,0%; в промисловості загалом – 35,8%; у постачанні електроенергії, газу, пару та кондиціонованого повітря – 33,0%) [3]. Особливо складна ситуація з умовами праці спостерігається на підприємствах приватної форми власності, малого та середнього бізнесу й індивідуальної зайнятості. Рівень безробіття (за методологією МОП) в середньому по Україні упродовж 2014–2018 рр. перебував у межах 9,1–9,7% [3].

В 16 областях офіційний рівень безробіття перевищив середній по країні. Найбільш напруженою залишається ситуація в Луганській, Донецькій, Полтавській, Кіровоградській, Херсонській, Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Сумській, Волинській та Закарпатській областях.

Постійного обговорення серед населення заслуговує пенсійна реформа, яка викликає занепокоєння не лише у людей похилого віку, але й у молоді, яка в пошуках «кращого життя» виїжджає навчатися та працювати за кордон [4]. Не минає широкого розголосу також освітня реформа, що впливає негативно на навчальний процес молоді. Минулого року (2019 р.) в іноземних університетах навчалось близько 70 тисяч українців. «Причин такої масштабної міграції молодих людей декілька. Одна з них – застаріла система української освіти, яка не відповідає сучасним викликам» [4].

Такі трансформаційні зміни, пов'язані з певними політичними діями, викликають соціальне напруження у населення, що відображається на показниках ефективності діяльності країни загалом. Так, у IV кварталі (жовтень – грудень) 2019 р. спостерігалось значне падіння частки ВВП, а саме на 1,5%, порівняно з III кварталом [3].

Проте варто зазначити, що такі реформаційні зміни в інших країнах світу зі стабільною економікою можуть і не викликати занепокоєння у населення, тому соціальну напруженість автори пропонують розглядати як протистояння між потребами соціуму в стабільності та реформуванні у зв'язку з неефективною державною політикою, яка призводить до зниження показників соціально-економічного розвитку.

Нині не існує єдиної методики вимірювання соціальної напруженості. Великий доробок має перелік показників, що входять до моделі визначення рівня СН країни. Для вимірювання рівня соціальної напруженості зазвичай використовуються анкетні опитування на основі репрезентативної вибірки, в яких відбувається вимір соціального самопочуття, ставлення до соціальних проблем і причин, що викликають у людей занепокоєння.

У кожній країні світу використовується своя методика для визначення соціальної напруженості. До них можна віднести індекс щастя, індекс соціального прогресу, індекс розвитку людського потенціалу, індекс якості життя, генеральний індекс соціального розвитку тощо. Так, наприклад, на Заході для визначення соціальної напруженості використовують методику обчислення регіонального стрес-індексу SSI, яка розроблена вченими з американського Національного інституту ментального здоров'я А. Мюррейем і А. Лінскі [3]. Цей індекс вираховується на основі статистичних оцінок несприятливих для респондентів життєвих ситуацій. До його переваг можна віднести отримання оцінки соціальної напруженості загалом по країні й по кожному окремо взятому регіону, а також можливість проведення порівняльного аналізу рівня соціальної напруженості за різні роки.

Схожі показники визначення соціальної напруженості в країні має Китайська Народна Республіка. До них належать показники оцінки рівня та якості життя, соціально-правова захищеність сімей, зростання/стабілізація динаміки кількісного розвитку сімей, а також народжуваності, підвищення значущості цінностей сім'ї в структурі соціальних цінностей, посилення виховної ролі сім'ї, чисельність населення та його приросту, рівень грамотності, безробіття, індекс людського розвитку, вікової структури населення тощо. Ми бачимо, що всі показники мають домінування цілей соціального розвитку, досягнення соціальної справедливості та солідарності.

Необхідно відзначити, що розглянуті вище підходи, засновані на експертному оцінюванні рівня соціальної напруженості, визначаються перш за все умовами її формування, які переважно характерні, як зазначалося вище, для країн, що стабільно розвиваються. Для України, в якій сьогодні здійснюються серйозні трансформаційні перетворення, великого значення набуває аналіз ситуацій, які відображають негативне сприйняття соціумом проведених реформ. Саме ці ситуації приводять до значного зростання соціальної напруженості та формування різних криз як в окремих регіонах, так і загалом по країні, а також створюють передумови зниження темпів економічного розвитку.

Висновки. Таким чином, специфічні умови розвитку економіки України сьогодні вимагають нового інструментарію дослідження соціальної напруженості. Це є можливим за використання сучасних засобів економіко-математичного моделювання, які дають можливість не тільки оцінити рівень соціальної напруженості, передбачити динаміку зміни, але вжити своєчасних превентивних заходів щодо її зниження.

Список використаних джерел:

1. Білорус О., Лук'яненко Д. Глобалізація і безпека розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 736 с.
2. Гурьянова Л., Зима А., Серва Д. Концептуальный подход к моделированию механизма оценки, анализа и прогнозирования развития регионов. Моделирование процессов управления в информационной экономике : монография / под ред. В. Пономаренко, Т. Клебановой. Bratislava-Kharkiv : KhNEU – VSEMS, 2017. 388 с.
3. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy> (дата звернення: 20.02.2020).
4. Освіта за кордоном: скільки української молоді виїхало з країни. URL: https://24tv.ua/osvita_za_kordonom_skilki_molodi_viyihalo_z_ukrayini_n984321 (дата звернення: 25.02.2020).
5. Пирогов В. Социальная напряженность: теория, методология и методы измерения : автореф. дисс. ... канд. социол. наук. Москва, 2002. 24 с.
6. Рудаченко О. Аналіз сучасного стану соціальної напруженості у світі. *Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 9 листопада 2019 р.). Дніпро : ПДАБА, 2019. С. 132–136.
7. Рудаченко О. Теоретико-методологічні основи формування підходів до дослідження соціальної напруженості. *Инструментальные средства моделирования систем в информационной экономике* : монография / под ред. В. Пономаренко, Т. Клебановой. Харьков : ВШЭМ, ХНЭУ им. С. Кузнеця, 2019. 452 с.
8. Рукавишников В. Межличностное доверие: измерение и межстрановые сравнения. *Социологические исследования*. 2008. № 2. С. 17–25.
9. Сірий Є., Нахабич М. Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію : монографія. Київ : Глобус, 2018. 180 с.

References:

1. Bilorus O. (2001). *Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku : monohrafiia*. [Globalization and security of development : monograph]. Kyiv : KNEU, 2001. 736 p. (in Ukrainian)
2. Ghurjjanova L., Zyma A., Serwa D. (2017). *Konceptualnyj podhod k modelirovaniyu mehanizma ocenki, analiza i prognozirovaniya razvitiya regionov. Modelirovanie processov upravleniya v informacionnoj ekonomike. Monografiya*. [A conceptual approach to modeling the mechanism of assessment, analysis and forecasting of regional development. Modeling management processes in the information economy. Monograph]. Bratislava-Kharkiv : KhNEU – VSEMS, 2017. 388 p. (in Russian)
3. Ministry of Finance. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy> (accessed 25.02.2020). (in Ukrainian)
4. Education abroad: how many Ukrainian youth left the country. URL: https://24tv.ua/osvita_za_kordonom_skilki_molodi_viyihalo_z_ukrayini_n984321 (accessed 25.02.2020). (in Ukrainian)
5. Pirogov V. (2002). *Socialnaya napryazhennost: teoriya, metodologiya i metody izmereniya*. [Social tension: theory, methodology and measurement methods]. avtoref. dis. kand. sociolog. nauk. Moskva. 2002. 24 p. (in Russian)
6. Rudachenko O. (2019). *Analiz suchasnogho stanu social'noji napruzhenosti u sviti*. [An analysis of the current state of social tension in the world]. Nacionalni osoblyvosti ta svitovi tendenciji upravlinnja ta administruvannja na makro, mezo- i mikrorivnjakh ekonomiky : materialy IV Mizhnarodnoji nauково-praktychnoji konferenciji (m. Dnipro, 9 lystopada 2019 r.). Dnipro : PDABA, 2019. pp. 132–136. (in Ukrainian)
7. Rudachenko O. (2019). *Teoretyko-metodologichni osnovy frmuvannja pidkhodiv do doslidzhennja social'noji napruzhenosti*. [Theoretical and methodological foundations of the formation of approaches to the study of social tensions]. Instrumentalne sredstva modelirovaniya sistem v informacionnoj ekonomike. Monografiya. Harkov, VShEM. HNEU im. S. Kuzneca, 2019. 452 p. (in Ukrainian)
8. Rukavishnikov V. (2008). *Mezhlichnostnoe doverie: izmerenie i mezhstranovye sravneniya*. [Interpersonal trust: measurement and cross-country comparisons]. Sociologicheskie issledovaniya. 2008. № 2, pp. 17–25. (in Russian)
9. Siryj Je., Nakhabich M. (2018). *Doslidzhennja social'noji napruzhenosti v Ukrajinі: zasadnychi aspekty ta rozrobka instrumentariju*. [Social Tension Research in Ukraine: Fundamental Aspects and Toolkit Development]. Monohrafiya. Kyjiv : Ghlobus, 2018. 180 p. (in Ukrainian)

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ СОЦИАЛЬНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ

Аннотация. В статье проанализированы современные подходы к определению понятия «социальная напряженность», предоставлено собственное определение. Доказана необходимость комплексного решения проблем повышения качества жизни населения и снижения социальной напряженности. Исследование явления социальной напряженности и разработка механизмов ее регулирования являются весьма актуальными, потому что она включает все многообразие возникающих в обществе противоречий. Ее значимость обусловлена тем, что она характеризует внутреннее состояние и взаимоотношения индивидов, социальных групп, специфику их отношения к деятельности органов власти, особенно в периоды трансформационных изменений общества. Обосновано, что специфические условия развития экономики Украины сегодня требуют нового инструментария исследования социальной напряженности. Это является возможным при использовании современных средств экономико-математического моделирования, которые позволяют не только оценить уровень социальной напряженности, предсказать динамику изменения, но и принять своевременные превентивные меры по ее снижению.

Ключевые слова: социальная напряженность, дестабилизация, трансформационные изменения, реформирование.

MODERN APPROACHES TO ANALYSIS OF SOCIAL TENSIONS

Summary. The necessity of a comprehensive solution to the problems of improving the quality of life of the population and reducing social tensions has been proved. The research of the phenomenon of social tension and the development of mechanisms for its regulation is quite relevant, because it includes all the diversity of contradictions in society. Its significance is due to the fact that it characterizes the internal state and relationships of individuals, social groups, and the specificity of their attitude to the activity of authorities, especially in times of transformational changes in society. The research of the phenomenon of social tension and the development of mechanisms for its regulation are quite relevant, because it includes all the diversity of contradictions in society. Its significance is due to the fact that it characterizes the internal state and relationships of individuals,

social groups, and the specificity of their attitude to the activity of authorities, especially in times of transformational changes in society. The above analysis of the definition of the concept of social tension in the work makes it possible to claim that a definitive statement does not exist to date. Some scholars believe that the phenomenon of social tension arises from the personal contradictions of individuals (at the level of society), while others due to conflicts that have arisen at the level of social groups, organizations and enterprises. For Ukraine, which is currently undergoing major transformational transformations, it is of great importance to analyze the situations that reflect the negative perception of the society of the reforms. These situations lead to a significant increase in social tensions and the formation of various crises, both in individual regions and in the country as a whole, and create prerequisites for slowdown in economic development. The authors substantiate that the specific conditions of development of the Ukrainian economy now require a new toolkit for the research of social tensions. This is possible when using modern tools of economic and mathematical modeling, which make it possible not only to assess the level of social tension, to predict the dynamics of change, but to implement timely preventive measures to reduce it.

Key words: social tensions, destabilization, transformational changes, reformation.